

ARTYKUŁY

Ks. Kazimierz RULKA*

STAN RELIGIJNO-MORALNY PARAFII RZYMSKOKATOLICKIEJ W SZADKU W DRUGIEJ POŁOWIE XVIII WIEKU – ŻYCIE SAKRAMENTALNE, KULT BOŻY, ZWYCZAJE NIEAKCEPTOWANE PRZEZ KOŚCIÓŁ

Streszczenie. Stan religijno-moralny osób należących do parafii rzymskokatolickiej w Szadku w drugiej połowie XVIII w. uzależniony był w dużej mierze od przyjmowania przez nich sakramentów. Regularnie parafianie przyjmowali: chrzest, pokutę i Komunię świętą (przede wszystkim wielkanocną), małżeństwo oraz sakrament chorych; tylko niektórzy parafianie otrzymali sakrament bierzmowania; jedynie trzech mężczyzn z parafii Szadek przyjął w XVIII w. sakrament kapłaństwa. Kult Boży w parafii szadkowskiej sprawowany był z udziałem parafian przede wszystkim w niedziele i święta kościelne, których do 1775 r. w kalendarzu liturgicznym archidiecezji gnieźnieńskiej, do której należała parafia Szadek, było czterdzieści, a aktualnie ich liczba została zredukowana do szesnastu. Szczególna cześć oddawana była Trójcy Przenajświętszej, Synowi Bożemu Jezusowi Chrystusowi i Duchowi Świętemu. Żywy był także kult maryjny, który wyrażał się w obchodzeniu świąt maryjnych, otaczaniu czcią istniejących w kościele parafialnym ołtarzy oraz obrazów poświęconych Najświętszej Maryi Pannie. Spośród świętych w świadomości wiernych najtrwalej zapisywali się ci, którzy mieli w kalendarzu liturgicznym Kościoła wyznaczone uroczyscie obchodzone święta, a także swoje ołtarze czy obrazy w kościele parafialnym. Kult Boży wyrażał się także w sprawowanych w tym czasie nabożeństwach specjalnych. W Szadku odprawiane było czterdziestogodzinne nabożeństwo; tzw. suche dni (dni kwartalne), zwyczajowo dni zebrania bractw i cechów; a także tzw. dni krzyżowe, obchodzone wiosną jako dni modlitwy błagalnej o urodzaj i zachowanie

* Ks. Kazimierz Rulka, mgr, studia z zakresu historii Kościoła na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, autor publikacji z zakresu bibliotekoznawstwa oraz historii diecezji wrocławskiej; 87–800 Włocławek, ul. Karnkowskiego 3.

od klęsk żywiołowych. Do zwyczajów i obrzędów zwalczanych przez Kościół należały: publiczne biczowania się, stypy pogrzebowe (tzw. Boże obiady), rzucanie owsem w uroczystość św. Szczepana, dyngusy w drugi dzień Wielkanocy, sobótka, obiady (wystawianie pożywania dla zmarłych).

Słowa kluczowe: parafia szadkowska, życie religijne, XVIII w.

Ten artykuł jest drugą częścią opracowania opublikowanego w tomie 15. „Biuletynu Szadkowskiego”¹. Przedstawiono tam miejsca kultu w parafii oraz informacje dotyczące duszpasterzy i parafian. Podstawą źródłową do poznania stanu religijno-moralnego parafii w Szadku w drugiej połowie XVIII w. są przede wszystkim zachowane akta pięciu wizytacji kanonicznych parafii z tego okresu, mianowicie z lat: 1759–1760², 1762³, 1779⁴, 1788⁵ i 1798⁶. Najwięcej wiadomości na temat stanu religijno-moralnego zawierają akta wizytacji z 1779 r.

ŻYCIE SAKRAMENTALNE

Istotnym elementem życia religijnego w parafii jest przystępowanie wiernych do sakramentów. W parafii szadkowskiej parafianie w drugiej połowie XVIII w. przyjmowali sakramenty przede wszystkim w kościele parafialnym pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Jakuba Apostoła.

CHRZEST

Sakrament chrztu udzielany był w parafii szadkowskiej przy umiejscowionej obok ołtarza Aniołów Stróżów, pochodzącej z XIV w., chrzcielnicy spiżowej ze sceną Ukrzyżowania⁷, w której znajdowała się woda chrzcielna poświęcona uroczystość w Wielką Sobotę⁸, a obok olej krzyżma i sól, używane w obrzędach chrzcielnych.

¹ K. Rulka, *Stan religijno-moralny parafii rzymskokatolickiej w Szadku w drugiej połowie XVIII w. Miejsca kultu, duszpasterze, parafianie*, „Biuletyn Szadkowski” 2013, t. 13, s. 25–43.

² Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADWł), Akta arcybiskupów gnieźnieńskich (dalej: AAG). Wizytacje (dalej: Wiz.), sygn. AAG Wiz. 41, s. 34–40.

³ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 500–547.

⁴ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 122–179, 490–497.

⁵ ADWł, sygn. AAG Wiz. 81, s. 168–193.

⁶ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (dalej: AAGn), Akta Konsystorza Generalnego Gnieźnieńskiego (dalej: A. Cons.), sygn. A. Cons. E24b, k. 85–90.

⁷ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 2, tekst, Warszawa 1954, s. 311.

⁸ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 501; sygn. AAG Wiz. 81, s. 169.

Dzieci były przynoszone do chrztu (przez ojca w towarzystwie rodziców chrzestnych, bez obecności matki) w kościele parafialnym zazwyczaj w dniu urodzenia, czasem w drugim dniu, a najpóźniej trzeciego dnia po urodzeniu⁹. Nie było zwyczaju odwlekania chrztu dzieci¹⁰. Księgi metrykalne ochrzczonych zdają się to potwierdzać, z reguły bowiem nie notują daty urodzin dziecka, co wówczas znaczyło, że zostało ono ochrzczone w dniu urodzenia. Tylko w kilku przypadkach odnotowano, że dziecko urodziło się dwa lub trzy dni wcześniej. Nie udzielało się go także w domach prywatnych, nawet jeśli to były domy szlacheckie. Trzy wyznaczone w parafii niewiasty do odbierania dzieci przy porodzie były pouczone, jak należy udzielić chrztu prywatnego w niebezpieczeństwie śmierci dziecka¹¹.

Czasami w znaczących rodzinach szlacheckich, np. rodzinie Kołdowskich, obchodzono przepis o wczesnym chrzcie dzieci w ten sposób, że w kilka dni po urodzeniu dziecka następował sam chrzest, a uroczyste dopełnienie obrzędów następowało później, w dogodnym dla rodziców i przewidywanych gości terminie¹². Niekiedy przy chrzcie dzieci z rodzin szlacheckich występowało czterech chrzestnych¹³. Zazwyczaj na chrzestnych zapraszano znaczące osoby w parafii, także miejscowych duszpasterzy, ale zdarzały się też wyjątki. W 1756 r. na chrzcie dziecka z rodziny szlacheckiej jako chrzestni wystąpiły dwie osoby będące przedstawicielami biednych i żebraków z miejscowego szpitala (przytułku)¹⁴. Okazuje się jednak, że nie był to przypadek niepowtarzalny; tak postępowano w sytuacji, gdy w jakiejś rodzinie dzieci się nie chowały, bo sądzono, że to przyniesie noworodkowi szczęście¹⁵.

Rzadko, ale jednak zdarzały się chrzty dzieci ze związków niesakramentalnych. Na 562 chrzty odnotowane w latach 1751–1757 w parafii szadkowskiej w 16 przypadkach (w tym sześć w roku 1751) odnotowano, że udzielono chrztu dzieciom z tzw. nieprawego łoża, w większości z wiosek parafialnych¹⁶. W metryce chrztu wpisywano w takim przypadku tylko imię dziecka oraz imię matki (bez nazwiska). Z zapisów metrykalnych nie wynika, żeby takie chrzty były w jakiś sposób deprecjonowane, ponieważ posługę chrzestnych sprawowali przy nich nieraz znaczące osoby w mieście.

⁹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 145.

¹⁰ Nie potwierdza się zatem sugestia B. Baranowskiego (*Kultura ludowa XVII i XVIII w. na ziemiach Polski Środkowej*, Łódź 1971, s. 315), że jeszcze w końcu XVIII w. silna była tradycja późnego chrztu.

¹¹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 146.

¹² ADWł, Parafia Szadek, Metryki Urodzonych 1734–1757, sygn. KMp. Szadek 3, s. 206–207, 342, 344.

¹³ Tamże, s. 229.

¹⁴ Tamże, s. 335.

¹⁵ S. Zabraniak, *Stan duchowieństwa a religijność w archidiakonatach: kaliskim, uniejowskim i wieluńskim (1660–1763)*, Rzeszów 2012, s. 287.

¹⁶ ADWł, sygn. KMp. Szadek 3, s. 193–350.

Księgi metrykalne chrztów w parafii szadkowskiej potwierdzają znaną skądinąd zasadę, że wówczas dziecko przynosiło ze sobą swoje imię; otrzymywało ono najczęściej imię świętego, którego w tym dniu lub w dniach najbliższych wspominano w liturgii.

W aktach wizytacyjnych nie ma żadnej wzmianki o praktykowaniu w parafii szadkowskiej, upowszechnionego dopiero w końcu XVIII w., tzw. wywodu, który następował w sześć tygodni po urodzeniu się dziecka i był specjalnym błogosławieństwem udzielanym w kościele parafialnym przez kapłana matce i dziecku, w obecności zaproszonych gości¹⁷.

BIERZMOWANIE

Sakrament ten udzielany jest z reguły przez biskupa. Wierni w owych czasach, nawet w parafii miejskiej, którą był Szadek, rzadko mieli okazję przystąpienia do sakramentu bierzmowania, ponieważ w wielu parafiach przez kilkanaście lat nie było biskupa; wynikało to z małej liczby biskupów, a także pełnienia przez nich funkcji politycznych¹⁸. W 1779 r. wizytator zapisał, że w tej parafii było więcej osób niebierzmowanych niż bierzmowanych¹⁹. To stwierdzenie jest adekwatne do całej drugiej połowy XVIII w.

POKUTA I EUCHARYSTIA

Wizytatorzy pisali łącznie o sakramencie pokuty i Komunii. Wynikało to z faktu, że parafianie w drugiej połowie XVIII w. przyjmowali te sakramenty zazwyczaj raz w roku, w okresie wielkanocnym, do czego zobowiązuje przykazanie kościelne. W 1779 r. do spowiedzi i komunii wielkanocnej w parafii Szadek zobowiązanych było 2000 osób. Wszyscy oni wyświadczyli się, zgodnie z zaleceniem ówczesnego prawa kościelnego, w swoim własnym kościele parafialnym, z wyjątkiem *tutejszego mieszczanina Woyciecha Godlewskiego, który w iednym domostwie z Żydem mieszkając, był przytrzymany, y czy się spowiadał czy nie, nie wiadomo*²⁰. Jeśli ktoś miał opory przeciw spowiadaniu się u swojego proboszcza, mógł wziąć od niego pozwolenie (kartkę) i odprawić gdzie indziej spowiedź, przedstawiając potem stosowne zaświadczenie. W parafii Szadek nie było jednak

¹⁷ B. Baranowski, *Kultura ludowa XVII i XVIII w. na ziemiach Polski Środkowej*, Łódź 1971, s. 316.

¹⁸ *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 2, cz. 1, Poznań–Warszawa 1979, s. 87.

¹⁹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 146.

²⁰ Tamże.

ani jednego takiego przypadku. Kobiety spowiadane były przy konfesjonalach, ale bez kartek²¹; brak krtek był jednak niezgodny z przepisami kościelnymi.

Pełnienie posługi w konfesjonale w tym czasie zajmowało kapłanom, szczególnie w okresie przewidzianym na spowiedź, czyli w okresie Wielkiego Postu i wielkanocnym, sporo czasu i było widocznie uciążliwe, skoro w czasie wizytacji w 1779 r. proboszcz, ks. Konstanty Czyż, zarzucał wikariuszom, że są opieszali w posłudze w konfesjonale²².

Dzieci mające przystąpić do I Komunii nie były dopuszczane do niej, jeśli w pierw nie przeszły specjalnej nauki i nie wykazały się znajomością *Pacierza (Ojciec nasz, Zdrowaś Maryjo, Wierzę w Boga)*, *Przykazań Bożych* i aktów wiary²³.

Najświętszy Sakrament przechowywany był w srebrnej złożonej puszcze, umieszczonej w zamkniętym cyborium (tabernakulum), drewnianym, rzeźbionym i złożonym, znajdującym się w wielkim ołtarzu. Tak zwana wieczna lampa przed nim, jako znak nieustannego czuwania i uwielbienia, nie paliła się ciągle, a tylko w niedziele i dni świąteczne od wschodu do zachodu słońca, a w dni powszednie tylko w czasie nabożeństw przed południem, z powodu niemożności wyegzekwowania procentu od funduszu na to przeznaczonego²⁴.

W niektóre uroczystości Kościół dawał wiernym możliwość szczególnie uczczenia Najświętszego Sakramentu poprzez wystawianie go do adoracji w monstrancji. Takie wystawienie w kościele parafialnym szadkowskim odbywało się w uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, Matki Bożej Różańcowej, święto św. Jakuba, rocznicę poświęcenia kościoła, święto św. Anny, św. Michała Archanioła i podczas całej oktawy Bożego Ciała. Z wystawieniem Najświętszego Sakramentu w monstrancji wiązała się specjalna procesja, ale mogła się ona odbyć tylko wtedy, gdy w kościele było przynajmniej 50 osób²⁵. Mniej uroczyste uczczenie Najświętszego Sakramentu, tzw. wystawienie w puszcze, odbywało się, jako obowiązek wynikający ze specjalnej fundacji, w każdy czwartek oraz podczas nakazanych suplikacji²⁶.

MAŁŻEŃSTWO

W ramach przygotowania do małżeństwa zwracano przede wszystkim, i pewnie jedynie, uwagę na przeszkody kanoniczne do małżeństwa. W parafii szadkowskiej była o nich nauka raz w roku, w czasie której kapłan wyliczał te przeszkody i wyjaśniał je parafianom. Przed zawarciem małżeństwa głoszone były tzw.

²¹ Tamże.

²² Tamże.

²³ Tamże.

²⁴ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 500–501.

²⁵ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 147.

²⁶ Tamże, s. 146–147.

zapowiedzi. Jeśli kandydaci do małżeństwa byli z dwóch różnych parafii, zapowiedzi głoszone były w obydwóch i ślubu udzielano dopiero po przedstawieniu potwierdzenia o wygłoszeniu zapowiedzi i niestwierdzeniu przeszkód. Poza tym nupturienti zobowiązani byli do złożenia egzaminu ze znajomości prawd wiary²⁷.

KAPŁAŃSTWO

Jeśli chodzi o sakrament kapłaństwa, to wiadomo, że w XVIII w. z parafii Szadek wyszło trzech kapłanów²⁸, ale nie zanotowano żadnego kandydata przygotowującego się do stanu kapłańskiego²⁹. W nauczaniu kościelnym owego czasu nie zwracano uwagi na budzenie powołań do stanu kapłańskiego.

SAKRAMENT CHORYCH

W XVIII w. duże znaczenie ludzie przywiązywali do tego, aby śmierć następować dopiero po spowiedzi i otrzymaniu przez umierającego sakramentów, dlatego w miarę możliwości starali się sprowadzić kapłana do umierającego³⁰.

Przy sprawdzaniu prawidłowości sprawowania sakramentu chorych (jego udzielanie łączyło się z sakramentem pokuty i Komunii świętej), który wówczas nazywano sakramentem ostatniego namaszczenia, zwracano przede wszystkim uwagę na materię tego sakramentu, tj. na oleje święte (oleje chorych). Wizytatorzy stwierdzali, że w parafii szadkowskiej były one zgodnie z przepisami kościelnymi pobierane przez proboszcza od dziekana³¹. Do chorych Najświętszy Sakrament zanoszono w specjalnie do tego przeznaczonym okrągłym srebrnym naczyniu, wewnątrz niepozłacanym³². Statuty bractwa Bożego Ciała zdają się potwierdzać, że tak jak w innych parafiach odbywało się to w formie uroczystej, z odpowiednią asystą. Parafianie widzący kapłana idącego do chorego powinni modlić się za niego. Położenie geograficzne parafii nie stwarzało przeszkód w udawaniu się do chorych z posługą sakramentalną, ponieważ nie było tu rzeczek i strumieni, a najdalsze wioski (Prusinowice i Suchoczaszy) były położone o milę (około 7 km) od kościoła parafialnego³³.

²⁷ Tamże, s. 147.

²⁸ M. Różański, *Duchowieństwo parafialne archidiecezji uniejowskiej w XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Łódź 2010, s. 118.

²⁹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 147.

³⁰ B. Baranowski, *Kultura ludowa XVII i XVIII w. na ziemiach Polski Środkowej*, Łódź 1971, s. 339.

³¹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 147.

³² ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 500–501.

³³ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 123.

Także i sprawowanie tego sakramentu musiało być dla kapłanów uciążliwe, skoro podczas wizytacji w 1779 r. proboszcz zarzucił ks. Janowi P. Kapioskiemu, będącemu wówczas prepozytem szpitalnym i z tego tytułu niezobowiązanemu jeździć do chorych poza domem szpitalnym, że nie chce pełnić tej posługi i przez jego niedbalstwo trzech parafian zmarło bez spowiedzi³⁴.

Ludzie w XVIII w. umierali przeważnie bardziej godnie, bardziej „po ludzku” niż w naszych czasach. Umierali zazwyczaj w otoczeniu swoich bliskich i znajomych, wśród modlitw za nich zanoszonych do Boga³⁵.

KULT BOŻY

O kulcie Bożym w parafii szadkowskiej w drugiej połowie XVIII w. sporo można dowiedzieć się z ówczesnych przepisów liturgicznych, a także analizując bogate wyposażenie wnętrza kościoła parafialnego. Służba Boża koncentrowała się przy 13 ołtarzach istniejących w tym kościele do końca XVIII w.³⁶

ŚWIĘTA KOŚCIELNE

Na początku drugiej połowy XVIII w. w parafii szadkowskiej, tak samo jak w całej archidiecezji gnieźnieńskiej, do której parafia ta wówczas należała (archidiakoniat uniejowski), obchodzono 40 świąt (poza niedzielami) w roku, w które parafianie byli zobowiązani do uczestnictwa we mszy i powstrzymania się od prac niekoniecznych. Były to: w styczniu – Obrzezanie Pańskie (1), Objawienie Pańskie (6), św. Agnieszki (21); w lutym – Oczyszczenie Maryi (2), św. Doroty (6), św. Macieja, apostoła (24); w marcu – św. Józefa (19), Zwiastowanie Najświętszej Maryi Panny (25); w kwietniu: św. Wojciecha (23); w maju – św. Filipa i Jakuba [Mniejszego], apostołów (1), Znalezienie Krzyża (3), św. Stanisława, biskupa i męczennika (8); w czerwcu – Narodzenie Jana Chrzciciela (24), Apostołów Piotra i Pawła (29); w lipcu – Nawiedzenie Najświętszej Maryi Panny (2), św. Małgorzaty (13), św. Marii Magdaleny (22), św. Jakuba [Większego], apostoła (25); w sierpniu: Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny (15), św. Bartłomieja, apostoła (24); we wrześniu – Narodzenie Najświętszej Maryi Panny (8), Podwyższenie Krzyża (14), św. Mateusza, apostoła (21), św. Michała Archanioła (29); w październiku – św. Franciszka (4), św. Jadwigi Śląskiej (15), św. Szymona i Judy, apostołów (28); w listopadzie – Wszystkich Świętych (1),

³⁴ Tamże, s. 176.

³⁵ B. Baranowski, *Kultura ludowa XVII i XVIII w. ...*

³⁶ Po pożarze kościoła w 1802 r. notowano w nim (w 1811 r.) już tylko siedem ołtarzy. Zob. ADWł, sygn. AAG Wiz. 135, s. 652–653.

św. Marcina (11), św. Elżbiety, królowej (19), św. Katarzyny (25), św. Andrzeja, apostoła (30); w grudniu – Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny (8), Boże Narodzenie (25), św. Szczepana (26), św. Jana, apostoła (27), świętych Młodzianków (28)³⁷. Do tego dochodziły cztery święta tzw. ruchome, obchodzone w różne dni w zależności od daty Wielkanocy w danym roku: Poniedziałek Wielkanocny, Wniebowstąpienie Pańskie, drugi i trzeci dzień Zesłania Ducha Świętego, Boże Ciało.

Nadto obowiązywało jeszcze kilkanaście tzw. półświąt, w które po wysłuchaniu mszy można było pracować: Przemienienie Pańskie, Ofiarowanie Najświętszej Maryi Panny, Matki Boskiej Śnieżnej, Rozesłanie Apostołów, Piotra w Okowach, Nawrócenie św. Pawła, świętych: Mikołaja, Łukasza, Grzegorza, Ambrożego, Augustyna, Hieronima, Kazimierza³⁸.

Redukcja świąt kościelnych w Polsce (do 16) nastąpiła, na prośby króla Stanisława Augusta i sejmu, na podstawie brewe papieża Piusa VI z 23 maja 1775 r. Biskupi, podając to do wiadomości wiernych, zobowiązywali ich oraz duszpasterzy do bardziej uroczystego obchodzenia świąt pozostałych³⁹. Miały ustać targi w święta i szynkowanie w karczmach podczas kościelnych nabożeństw. Jeszcze w 1779 r. w archidiecezji gnieźnieńskiej wizytator zwracał na to uwagę i stwierdził, że brewe Piusa VI kilkakrotnie było w kościele szadkowskim ogłoszone i jego postanowienia są zachowywane, z wyjątkiem tego, że proboszczowi nie udaje się wypełnić jarmarków urządzanych w dni świąteczne⁴⁰.

Odtąd w kościele szadkowskim, oprócz świąt parafialnych, obchodzono 16 świąt (poza obchodzonymi w niedziele) zapisanych w kalendarzu Kościoła katolickiego w Polsce: Obrzezanie Pańskie (1 stycznia), Objawienie Pańskie (6 stycznia), Oczyszczenie Najświętszej Maryi Panny (2 lutego), św. Józefa (19 marca), Poniedziałek Wielkanocny, Zwiastowanie Najświętszej Maryi Panny (25 marca), Wniebowstąpienie Pańskie, drugi dzień Zesłania Ducha Świętego, Boże Ciało, Apostołów Piotra i Pawła (29 czerwca), Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny (15 sierpnia), Narodzenie Najświętszej Maryi Panny (8 września), Wszystkich Świętych (1 listopada), Niepokalane Poczęcie Najświętszej Maryi Panny (8 grudnia), Boże Narodzenie (25 grudnia), św. Szczepana (26 grudnia).

Najważniejszym nabożeństwem w niedziele i święta była uroczysta msza, zwana popularnie sumą. Poprzedzały ją związane z nią modlitwy i obrzędy. Powszechnie przyjęty ich porządek w drugiej połowie XVIII w. był następujący: najpierw śpiewano *matudinum* (poranna modlitwa brewiarzowa), następnie go-

³⁷ Zob. *Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 1957, s. 134–140.

³⁸ J. Kracik, *Przykazania kościelne w nowym polskim stroju*, „Znak”, 56 (2004), nr 1 (584), s. 7.

³⁹ *Historia Kościoła w Polsce...*, s. 88.

⁴⁰ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 123.

dzinki (oficjum o Najświętszej Maryi Pannie), następnie w święta głoszone kazanie, a w niedziele nauczano prawd katechizmowych (w ustalonej kolejności z zatwierdzonych przez władzę kościelną katechizmów), po nich odmawiano wspólnie spowiedź powszechną, akty wiary, nadziei i miłości, potem następowała aspersja (pokropienie wodą święconą) i procesja, a wreszcie śpiewana suma⁴¹.

Uroczyscie świętowano także, w poszczególnych świątyniach parafialnych, lata jubileuszowe. W drugiej połowie XVIII w. papież Pius VI ogłosił jako jubileuszowe lata: 1775, 1782, 1790, 1792. Szczególnie zaznaczył się jubileusz roku 1775, który w Polsce był obchodzony w 1776 r. W diecezjach polskich obchodzono go nie tylko okazale, w odpowiedniej oprawie liturgicznej, ale wykorzystano go także do celów duszpasterskich, z misjami trwającymi po kilka tygodni, podczas których specjalnie przygotowani zakonnicy głosili kazania umoralniające⁴².

W ogóle w drugiej połowie XVIII w. przywiązywano duże znaczenie do kaznodziejstwa, uważając to za jeden z podstawowych obowiązków plebana. Biskupi zalecali zdecydowanie odejście od kaznodziejstwa barokowego, wynaturzonego, niezrozumiałego dla wiernych, a zwrot ku prostocie i jasności popularnego wyjaśniania Pisma Świętego. Zalecali przede wszystkim kazania moralne zmierzające do poprawy życia parafian i kazania objaśniające prawdy wiary. Zalecano twórczość duchowego oratora epoki stanisławowskiej, Michała Franciszka Karłowicza, znanego z cyklu kazań dotyczących kwestii włościańskich⁴³.

W celu lepszej słyszalności wygłaszanych nauk kapłani głosili je z ambony, która usytuowana powyżej słuchaczy, ułatwiała dobre rozchodzenie się głosu. Sama ambona, a szczególnie jej ornamentyka, miała już samym swym wyglądem przekazywać zabranym ważne prawdy wiary. W kościele parafialnym w Szadku była przyozdobiona oprócz często zdobiących ambony w innych kościołach czterech Ewangelistów (jako przekazicieli słowa Bożego), malowanymi postaciami Chrystusa, świętych Piotra i Pawła oraz rzeźbami: Boga Ojca i Chrystusa Frasobliwego⁴⁴. Parafianie szadkowscy, patrząc na ten zestaw ikonograficzny, mogli go interpretować w ten sposób: Bóg przemówił do nas w sposób najdoskonalszy przez swego Syna Jezusa Chrystusa, słowo to przekazane nam zostało przez Ewangelistów i Apostołów, których przedstawicielami są święci Piotr i Paweł. Figurę Chrystusa Frasobliwego można odczytać jako znak zmartwienia Chrystusa z powodu tego, że słowo Boże nie zawsze przynosi oczekiwane skutki w życiu słuchaczy.

⁴¹ S. Zabraniak, *Stan duchowieństwa a religijność w archidiakonatach...*, s. 232, 249–252.

⁴² *Historia Kościoła w Polsce...*, s. 87.

⁴³ M. Ślusarska, *Oświeceniowe modele biskupa, plebana i parafii. Kontynuacja czy zmiana tradycji?*, [w:] *Dwór, plebania, rodzina chłopska. Szkice z dziejów wsi polskiej XVII i XVIII wieku*, red. M. Ślusarska, Warszawa 1998, s. 42–43, 50.

⁴⁴ *Katalog zabytków sztuki w Polsce...*, s. 311.

KULT BOGA W TRÓJCY OSÓB

Prawdę o jednym Bogu w trzech Osobach przypominało wiernym parafii szadkowskiej wezwanie kościoła szpitalnego – Trójcy Świętej. W kościele parafialnym mieli w czasie nabożeństw przed oczyma, według relacji wizytatora, obrazowe przedstawienie (obraz lub rzeźba) Trójcy Świętej w ołtarzu głównym (u góry)⁴⁵. Co roku obchodzono uroczystość Trójcy Świętej (w ostatnią niedzielę okresu wielkanocnego). Tajemnica ta była przypomiana nieustannie w liturgii kościelnej: w imię Trójcy Świętej udzielane były sakramenty, wszystkie zakończenia modlitw mszalnych zawierały zwrot do Trójcy Świętej, ale dla wiernych nieznających języka łacińskiego nie sprzyjało to utrwalaniu tej prawdy wiary w ich świadomości. Natomiast nieustannie tajemnica ta wpisywała się w świadomość parafian przez co najmniej kilkakrotne w ciągu dnia słowa wymawiane przy przeżegnaniu się: *W imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Amen*, a także odmawiane w codziennym pacierzu wyznanie wiary (Skład apostołski).

Poza tym w kościele parafialnym były różne wyobrażenia poszczególnych Osób Boskich osobno.

Osobne wyobrażenie Boga Ojca znajdowało się tylko na ówczesnej ambonie w kościele parafialnym⁴⁶. Ponadto w zwieńczeniu ołtarza głównego znajdowało się symboliczne wyobrażenie Boga Ojca w postaci *Oka Opatrzności*⁴⁷. Natomiast mocno w świadomości wiernych utrwałała się osoba Boga Ojca przez częste odmawianie skierowanej do Niego modlitwy – *Ojczy nasz*.

O drugiej Osobie Bożej przypominała wiernym nieustannie cała liturgia kościelna, a w sposób szczególny święta Pańskie. W ołtarzach kościoła parafialnego znajdowały się obrazy ukazujące wydarzenia z życia ziemskiego Jezusa Chrystusa, np. w ołtarzu Różańcowym obrazy przedstawiające tajemnice (radosne, bolesne i chwalebne) z Jego życia. Poza tym wyobrażenia Chrystusa znajdowały się na ówczesnej ambonie i chrzcielnicy. Przypominało o Nim wiernym także kilkanaście krucyfiksów. Relikwie Krzyża znajdowały się w srebrnym pacyfikale⁴⁸. Najbardziej jednak na kult parafian szadkowskich odnośnie do Jezusa Chrystusa wpływała Jego obecność w Najświętszym Sakramencie.

O trzeciej Osobie Bożej – Duchu Świętym – przypominał parafianom szadkowskim przede wszystkim kościół szpitalny, który nazywano także kościołem Ducha Świętego, ponieważ w ołtarzu głównym tej świątyni był obraz Zesłania Ducha Świętego na Apostołów.

⁴⁵ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 502; sygn. AAG Wiz. 72, s. 131; sygn. AAG Wiz. 81, s. 169. Być może wizytator tak nazywał obraz Koronacji Najświętszej Maryi Panny, w którym uwidocznione były także Trzy Osoby Boskie, a który obecnie znajduje się w ołtarzu głównym kościoła parafialnego w Szadku.

⁴⁶ *Katalog zabytków sztuki w Polsce...*, s. 311.

⁴⁷ J. Królewski, *Ołtarz główny i obraz „Wniebowzięcia najświętszej Maryi Panny” w kościele szadkowskim w świetle prac konserwatorskich*, „Biuletyn Szadkowski” 2010, t. 10, s. 135.

⁴⁸ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 523; sygn. AAG Wiz. 72, s. 127.

KULT MARYJNY

W drugiej połowie XVIII w. w Szadku podtrzymywany był, rozwijający się już od dawna, szczególnie kult maryjny. Wskazuje na to zarówno wezwanie kościoła parafialnego, jak i wezwania ołtarzy, z których większość powstała w XVII w. Aż pięć ołtarzy nosiło wezwania maryjne: obok głównego – Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, wezwania maryjne nosiły cztery boczne: Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny, Matki Bożej Bolesnej, Pocieszenia Najświętszej Maryi Panny i Matki Bożej Różańcowej. Po pożarze kościoła w 1802 r. nie odnotowano już ołtarza Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny⁴⁹.

Do 1775 r. w parafii szadkowskiej, podobnie jak w innych, w roku kościelnym obchodzonych było siedem świąt przypominających wiernym tajemnicę z życia Najświętszej Maryi Panny: Niepokalane Poczęcie (8 grudnia), Narodzenie (8 września), Zwiastowanie (25 marca), Nawiedzenie (2 lipca), Oczyszczenie (obecnie zwane Ofiarowaniem Pańskim – 2 lutego), Wniebowzięcie (15 sierpnia). W wyniku redukcji świąt kościelnych zlikwidowano tylko jedno z tych świąt – Nawiedzenie Najświętszej Maryi Panny. We wszystkie te święta parafianie szadkowscy poprzez uczestnictwo we mszy i wysłuchanie kazania nawiązującego do obchodzonej w tym dniu tajemnicy maryjnej coraz głębiej uświadamiali sobie znaczenie Maryi w historii zbawienia wszystkich ludzi i w swoim własnym życiu.

Wszystkie zapisane w Piśmie Świętym wydarzenia z życia Najświętszej Maryi Panny przypominał parafianom szadkowskim jeden z bocznych ołtarzy, poświęcony tajemnicom różańcowym, z obrazem Matki Bożej Różańcowej. Według relacji wizytatora w 1788 r. znajdowało się na nim ponadto 15 małych obrazów na deskach, ukazujących 15 tajemnic różańcowych⁵⁰; patrząc na nie wierni mogli rozważać wydarzenia (tajemnice) z życia Najświętszej Maryi Panny w powiązaniu z Jej realnym i duchowym uczestnictwem w życiu Jezusa: radosne – 1) Zwiastowanie Maryi, 2) Nawiedzenie Elżbiety, 3) Narodzenie Jezusa, 4) Ofiarowanie Jezusa w świątyni jerozolimskiej, 4) Znalezienie Jezusa; bolesne, wskazujące na bolesne przeżywanie przez Maryję męki Jezusa – 1) Modlitwa Jezusa w Ogrójcu, 2) Biczowanie Jezusa, 3) Cierniem ukoronowanie, 4) Dźwiganie krzyża, 5) Śmierć na krzyżu; oraz chwalebne – 1) Zmartwychwstanie Jezusa, 2) Wniebowstąpienie Jezusa, 3) Zesłanie Ducha Świętego, 4) Wniebowzięcie Maryi, 4) Ukoronowanie Maryi na królową nieba i ziemi. O szczególnej czci wiernych do Matki Bożej Różańcowej parafian szadkowskich świadczy fakt, że ołtarz ten był bogato przybrany ozdobami srebrnymi, nierzadko pozłacanymi (wśród nich wizytator w 1779 r. naliczył 39 wotów)⁵¹, sznurami pereł i koralii, a ponadto przed

⁴⁹ Zob. ADWł, sygn. AAG Wiz. 135, s. 652–653.

⁵⁰ ADWł, sygn. AAG Wiz. 81, s. 174. Obecnie widok tego obrazu przedstawia się nieco inaczej – zob. KZSP, t. 2, s. 311, fig. 259.

⁵¹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 127.

tym obrazem zawieszona była srebrna lampa⁵², zapewne jako fundacja lub wotum któregoś z parafian. Co prawda, większość tych materialnych wyrazów czci do Matki Bożej Różańcowej pochodzi z wieków wcześniejszych, ale swymi bogatymi ozdobami obraz ten zwracał na siebie uwagę parafian szadkowskich także drugiej połowy XVIII w. i dawał jakby obrazowe streszczenie najważniejszych wydarzeń z życia Maryi i Jezusa (choć jeszcze bez dodanych dopiero przez papieża Jana Pawła II tajemnic światła, przypominających publiczną działalność Jezusa Chrystusa).

Z ołtarzem tym związane było istniejące tu od XVII w. Bractwo Różańca Świętego, którego członkowie spośród parafian szadkowskich zobowiązani byli do szerzenia kultu Najświętszej Maryi Panny, m.in. przez odmawianie lub śpiewanie w kościele różańca⁵³.

W aspekcie liturgicznym najważniejszą uroczystością maryjną dla parafian szadkowskich było Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny; ta tajemnica maryjna uwidoczniła się w wezwaniu świątyni parafialnej oraz w poświęconym jej ołtarzu głównym z obrazem Matki Bożej Wniebowziętej⁵⁴ (z początku XVIII w.). Obraz ten, na którym nie ma postaci Chrystusa przyjmującego swoją Matkę w niebie⁵⁵, nie przekazywał teologicznie poprawnej treści tego wydarzenia. Zapewne brak ten był uzupełniany w kazaniach, szczególnie tych głoszonych w dzień odpustu parafialnego 15 sierpnia.

Także tytuł Matki Bożej Pocieszenia – nadawany Maryi w celu podkreślenia jej roli jako pośredniczki wyprasającej dar pocieszenia u Ducha Świętego oraz Matki niosącej pociechę w życiu doczesnym i w sensie eschatologicznym, obecny w kulcie maryjnym w Polsce od XI w.⁵⁶ – był wyeksponowany w szadkowskim kościele parafialnym. Temu tytułowi maryjnemu poświęcony był jeden z ołtarzy bocznych, w którym znajdował się obraz określany przez wizytatorów jako „Pocieszenia Najśw. Maryi Panny”⁵⁷, *nie tylko łaskami, ale y cudami słynący*, a cuda, które się przy nim zdarzyły, potwierdzone zostały przez wielu ludzi i opisane w specjalnej księdze⁵⁸. O otaczaniu go szczególną czcią świadczy ponadto przyozdobienie ołtarza srebrną sukienką *pstro złoconą* i ofiarowanie kilkanaście różnego rodzaju wotów⁵⁹.

⁵² ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 523; sygn. AAG Wiz. 72, s. 127–128.

⁵³ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 517–518.

⁵⁴ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 502; sygn. AAG Wiz. 72, s. 131; sygn. AAG Wiz. 81, s. 169.

⁵⁵ KZSP, t. 2, tekst, s. 310; ilustracje, fig. 407; J. Królewski, *Ołtarz główny i obraz „Wniebowzięcia najświętszej Maryi Panny” w kościele szadkowskim...*, s. 132–134.

⁵⁶ E. Zarosa, *Pocieszenia Matka Boża*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 15, Lublin 2011, kol. 909–910.

⁵⁷ Wizytacje parafii Szadek nie podają, jak ten obraz wyglądał, ale typ ikonograficzny Matki Bożej Pocieszenia to obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem trzymającej pasek jako symbol wybawienia dusz cierpiących w czyśćcu. Zob. E. Zarosa, *Pocieszenia Matka Boża*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 15, Lublin 2011, kol. 910.

⁵⁸ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 506; sygn. AAG Wiz. 72, s. 135.

⁵⁹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 523; sygn. AAG Wiz. 72, s. 127–128.

Przy tym ołtarzu była też fundacja na śpiewanie w poniedziałek każdego tygodnia małego oficjum o Najświętszej Maryi Pannie (godzinek) i odprawianie kilku mszy tygodniowo, m.in. o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny; przynajmniej do 1779 r. było to realizowane przez miejscowego proboszcza⁶⁰.

Tytuł Matki Bożej Bolesnej – nadawany Maryi w celu podkreślenia jej cierpień duchowych i fizycznych, mających ścisły związek z misją zbawczą Jezusa Chrystusa⁶¹ – przypominał parafianom szadkowskim jeden z ołtarzy bocznych temu tytułowi poświęcony, który posiadał stosowny obraz⁶², a w nasadzie rzeźbioną Pietę (Maryja bolejąca nad zmarłym Jezusem, trzymająca Jego ciało zdjęte z krzyża na kolanach) z XV wieku. Ołtarzem tym powinien opiekować się, według swoich ustaw, cech kowali, ale w 1779 r. już tego nie czynił, a świece do ołtarza zapewniał cech gancarzy⁶³.

KULT ŚWIĘTYCH

W świadomości wiernych najtrwalej zapisywali się ci święci, którzy mieli w kalendarzu liturgicznym Kościoła wyznaczone uroczyscie obchodzone święta. Takimi do 1775 r. byli przede wszystkim apostołowie (spośród nich nie miał swojego miejsca w liturgii w randze obowiązkowego święta, a jedynie wspomnienie liturgiczne Tomasz – 21 grudnia): Maciej (24 lutego), Filip i Jakub [Mniejszy] (1 maja), Piotr i Paweł, Jakub Większy (25 lipca), Bartłomiej (24 sierpnia), Mateusz (21 września), Szymon i Juda Tadeusz (28 października), Andrzej (30 listopada), Jan (27 grudnia); inne postaci biblijne: Michał Archanioł (29 września), Młodziankowie (28 grudnia), Jan Chrzciciel (24 czerwca), Maria Magdalena (22 lipca), Szczepan (26 grudnia); święci pierwszych wieków chrześcijaństwa: Agnieszka (21 stycznia), Dorota (6 lutego), Katarzyna (25 listopada), Małgorzata (13 lipca), Marcin (11 listopada); święci okresu średniowiecza: Franciszek z Asyżu (4 października), Elżbieta, królowa (19 listopada), Jadwiga Śląska (15 października), a także jedyny polski święty – Stanisław, biskup i męczennik (8 maja).

⁶⁰ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 507; sygn. AAG Wiz. 72, s. 136.

⁶¹ J. Wojtkowski, *Bolesna Matka Boża. I. Kult*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 754.

⁶² ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 505; sygn. AAG Wiz. 72, s. 131; sygn. AAG Wiz. 81, s. 172. Wizyty parafii Szadek nie podają, jak ten obraz wyglądał, i trudno coś konkretnego sugerować, ponieważ znanych jest wiele różnych przedstawień ikonograficznych tego tytułu maryjnego. Tradycja chrześcijańska podaje różną liczbę boleści Najświętszej Maryi Panny, dość często siedem: przepowiednia Symeona, ucieczka do Egiptu, zagubienie Jezusa w świątyni, spotkanie z Jezusem na drodze krzyżowej, ukrzyżowanie, zdjęcie z krzyża, złożenie do grobu Jezusa. Zob. H. Wegner, *Bolesna Matka Boża. II. W ikonografii*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 757–760.

⁶³ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 135.

W ramach redukcji świąt kościelnych większość tych świąt zlikwidowano; pozostały jedynie: św. Józefa (19 marca), Apostołów Piotra i Pawła (29 czerwca), św. Szczepana (26 grudnia). W praktyce wielu z tych świąt, których święta zlikwidowano, było przez wiernych, zwłaszcza starszych, nadal szczególnie czczonych.

Były także inne przyczyny powodujące zapisywanie się głębiej w świadomości religijnej parafian szadzkowskich niektórych świąt. Dotyczyło to świąt: których imię było wezwaniem kościoła parafialnego; którzy mieli poświęcone sobie ołtarze w świątyni, a w nich obrazy ich wyobrażające, zapewne z indywidualizującymi atrybutami tradycyjnie w sztuce sakralnej im przypisywanymi, co ułatwiało utrwalenie się ich w pamięci parafian; z ołtarzami tymi związane były różne fundacje zobowiązujące do odprawiania przy nich nabożeństw.

W kościele parafialnym w Szadku w drugiej połowie XVIII w. parafianie mogli wpatrywać się w różnego rodzaju wizerunki ponad trzydziestu świąt (kilku nierozpoznanych)⁶⁴, niektórych w dwóch, a nawet trzech wersjach, do nich należyć doliczyć jeszcze patrona drugiego kościoła – św. Idziego. Wizerunki aż dziesięciu świąt znajdowały się w ołtarzu głównym⁶⁵, będąc nieustannie w czasie nabożeństw przed oczyma wiernych i przypominając im o tych tak uhonorowanych w kościele szadzkowskim orędownikach przed Bogiem.

Szczególną cześć odbierał św. Jakub Większy, apostoł, który miał swoje miejsce w wezwaniu kościoła, a z tej racji poświęcony mu w kalendarzu liturgicznym 25 lipca świętowano jako odpust parafialny. Ponadto w czasie nabożeństw mieli przed oczyma jego rzeźbioną figurę, znajdującą się w głównym ołtarzu⁶⁶.

W świadomości parafian musiał się także zapisać św. Idzi – francuski opat, pustelnik z przełomu VII i VIII w., w średniowieczu najpopularniejszy obok Marcina święty, zaliczany do tzw. Czternastu Wspomożycieli⁶⁷, odbierający kult także w Polsce od drugiej połowy XI w., wspominany w liturgii 1 września⁶⁸ – chociażby z tej racji, że był on patronem w XVIII w. drugiej świątyni, a poprzednio

⁶⁴ Byli to następujący rozpoznani święci (w porządku alfabetycznym): Aniołowie Stróżowie, Agnieszka, Anna, Antoni Padewski, Apolonia, Barbara, Ewangelści (Mateusz, Marek, Łukasz, Jan), Filip Neri, Gaudenty, Jakub Większy, Jan Ewangelista, Jan Nepomucen, Joachim, Katarzyna, Magdalena (Maria Magdalena), Mikołaj, Paweł, Piotr, Roch, Sebastian, Stanisław biskup, Szczepan, Urszula, Walenty, Wawrzyniec, Wojciech,

⁶⁵ Poza Najświętszą Maryją Panną byli to święci: Stanisław biskup, Wojciech, Maria Magdalena, Roch, Wawrzyniec, Jakub Większy, Jan Ewangelista, Mikołaj, Piotr oraz Paweł.

⁶⁶ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 502; sygn. AAG Wiz. 72, s. 131.

⁶⁷ Czternastu Wspomożycieli – grupa świąt, którym przypisuje się szczególny patronat i skuteczność w niesieniu pomocy w różnych potrzebach. Ich kult pojawił się w końcu XIII w. Byli to następujący święci: Akacjusz, Barbara, Błażej, Cyriak, Dionizy, Erazm, Eustachy Rzymski, Idzi, Jerzy, Katarzyna z Aleksandrii, Krzysztof, Małgorzata z Antiochii, Pantaleon, Wit. Niekiedy zamiast jednego z nich zaliczano do tej grupy św. Mikołaja z Myry. Zob. A. Bazieliuch, *Czternastu Wspomożycieli*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 925–926.

⁶⁸ Zob. *Idzi z Saint-Giles*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1432–1435.

pierwszej w tej parafii, a także z tego powodu, że w kościele był dawny, dziś już nieistniejący, obraz tego świętego⁶⁹ (przedstawiany był on zazwyczaj jako opat, z indywidualizującymi atrybutami: łańcuchem i strzałą).

Szczególny kult św. Gaudentego – biskupa Brescii we Włoszech na przełomie IV i V w., znakomitego kaznodziei, wspomnianego w liturgii 25 października⁷⁰ – w parafii szadkowskiej związany był z obecnością jego relikwii. Według akt wizytacyjnych kościoła parafialny posiadał prawie całe ciało św. Gaudentego, rozdzielone i umieszczone w dwóch trumienkach drewnianych położonych, stojących na wielkim ołtarzu (w 1788 r. wizytator odnotował nawet specjalny ołtarz św. Gaudentego⁷¹ w miejscu, gdzie dawniej notowany był ołtarz świętych Stanisława i Sebastiana), z dokumentem autentyczności wystawionym w Rzymie w 1674 r. Poza tym głowę św. Gaudentego, w bogato zdobionej srebrnej okrągłej szkatule, która co roku, w dzień poświęcony temu świętemu, w niedzielę po święcie Podwyższenia Krzyża Świętego (14 września) była wystawiana na widok publiczny, na podstawie pozwolenia Kongregacji Świętych Obrzędów z 20 maja 1683 r. W dniu tym od 1755 r. odprawiano jedną mszę śpiewaną o tym świętym, a poza tym związane z nim były różne odpusty⁷². Relikwie te odnotowane zostały jeszcze podczas wizytacji parafii szadkowskiej w 1825 r.⁷³ Ale około 50 lat później ks. Stanisław Chodyński, zazwyczaj dobrze poinformowany historyk diecezji włocławskiej, pisze, że w bliżej nieokreślonym czasie zostały one utracone⁷⁴.

O św. Annie, matce Najświętszej Maryi Panny, przypominało parafianom szadkowskim bractwo (konfraternia) jej imienia, ołtarz jej poświęcony z obrazem świętej Anny nauczającej Maryję, scenami z życia św. Anny i św. Joachima, jej małżonka, w predelli, a także rzeźbą św. Anny Samotrzeciej (św. Anna z Maryją i Jezusem)⁷⁵ oraz fundacja zobowiązująca do odprawienia sześciu mszy tygodniowo, a nadto jednej mszy czytanej kwartalnie⁷⁶. Samo wspomnienie św. Anny w liturgii, przypadające w kalendarzu kościelnym 26 lipca, nie będąc świętem, nie zapisywało się głębiej w świadomości parafian tej świętej.

Świętego Wawrzyńca, diakona, męczennika rzymskiego z III w., którego wspomnienie w liturgii obchodzono 10 sierpnia, a poza tym jego wstawiennictwa, obok najbardziej czczonych świętych, przywoływano wówczas w czasie każdej

⁶⁹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 155–156.

⁷⁰ H. Fros, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 2, Kraków 1997, kol. 433.

⁷¹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 81, s. 169–170.

⁷² ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 501–502; sygn. AAG Wiz. 72, s. 154–155; sygn. AAG Wiz. 81, s. 168–169; A.J. Parczewski, *Monografia Szadku*, Warszawa 1870, s. 63–64.

⁷³ ADWł, Akta biskupów kujawsko-kaliskich (dalej: ABKKal.), Wiz. 11 (205), s. 8.

⁷⁴ „Catalogus [...] diocesis Vladislaviensis seu Calissiensis”, 1877, s. 56.

⁷⁵ Wygląd tego zachowanego do dziś ołtarza opisuje: E. Różalska, *Manieryzm w Szadku – ołtarz św. Anny z kościoła parafialnego w Szadku*, „Biuletyn Szadkowski” 2002, t. 2 s. 66–68.

⁷⁶ ADWł, sygn. AAG Wiz. 41, s. 38; sygn. AAG Wiz. 72, s. 133.

mszy w rzymskiej modlitwie eucharystycznej⁷⁷ – przypominał poświęcony mu ołtarz z obrazem tego świętego malowanym na płótnie, z początku XVII w., przedstawiającym jego śmierć męczeńską na rozpalonej kracie⁷⁸, a istniejące przy nim fundacje zobowiązywały do odprawienia dwóch mszy w tygodniu, w tym w środę mszy śpiewanej o św. Wawrzyńcu⁷⁹.

Tak popularną świętą, jak św. Barbarę – dziewicę męczennicę czasów starożytności (więzioną przez ojca w wieży, a potem ściętą przez niego mieczem za wyznawanie wiary chrześcijańskiej), patronkę dobrej śmierci i ludzi różnych zawodów związanych ze zwiększonym niebezpieczeństwem śmierci, należąca do tzw. Czternastu Wspomożycieli, czczoną w liturgii 4 grudnia⁸⁰ – przypominał parafianom szadkowskim w świątyni parafialnej poświęcony jej ołtarz, wraz z jej obrazem; była przy nim fundacja dla altarysty, ale w XVIII w. niefunkcjonująca⁸¹. Z ołtarzem tym, według swoich ustaw, związany był cech garncarzy⁸² i on powinien się nim opiekować, ale w rzeczywistości w 1779 r. już tego nie czynił⁸³.

Parafianom szadkowskim Aniołów Stróżów przypominał poświęcony im okazały marmurowy ołtarz z wizerunkiem ich wyobrażającym, z którym związana była fundacja przeznaczona na odprawianie przy nim dwóch mszy tygodniowo⁸⁴.

Jeden z ołtarzy poświęcony był św. Antoniemu Padewskiemu – wybitnemu teologowi, moralisście i kaznodziei franciszkańskiemu z początku XIII w., bardzo popularnemu wśród wiernych (m.in. orędownik w poszukiwaniu zguby), wspominanemu w liturgii 13 czerwca⁸⁵ – z obrazem przedstawiającym tego świętego⁸⁶ z Dzieciątkiem Jezus na ręku.

Zapewne duże znaczenie w życiu religijnym parafian szadkowskich, podobnie jak w wielu innych parafiach w Polsce, miał kult św. Rocha – świętego z XIV w., bardzo wcześnie czczonego też w Polsce, patrona chroniącego m.in. przed zarazą, wspominanego w liturgii 16 sierpnia⁸⁷ – który miał tutaj, notowany zawsze na trzecim miejscu, swój ołtarz z wizerunkiem; miał on także fundację na odprawianie przy nim mszy⁸⁸.

Dwa boczne ołtarze w kościele parafialnym w Szadku dedykowane były parom świętych, między którymi trudno dopatrzeć się widocznych związków.

⁷⁷ H. Fros, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 6, Kraków 2007, kol. 49–50.

⁷⁸ Zob. KZSP, t. 2, ilustracje, fig. 391.

⁷⁹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 41, s. 38; sygn. AAG Wiz. 59, s. 507–508.

⁸⁰ H. Fros, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 1, Kraków 1997, kol. 348–350.

⁸¹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 134.

⁸² A.J. Parczewski, *Monografia Szadku*, Warszawa 1870, s. 91.

⁸³ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 135.

⁸⁴ ADWł, sygn. AAG Wiz. 41, s. 37–38; sygn. AAG Wiz. 72, s. 133–134.

⁸⁵ H. Fros, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 1, Kraków 1997, kol. 214–214.

⁸⁶ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 136; sygn. AAG Wiz. 81, s. 173–174.

⁸⁷ Zob. H. Fros, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 5, Kraków 2004, kol. 81–82.

⁸⁸ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 132–133.

Jeden z nich poświęcony był świętym (z ich wizerunkami): św. Sebastianowi – męczennikowi rzymskiemu z III w., jednemu z bardzo popularnych świętych całej zachodniej Europy, ale czczonemu także w Polsce, przedstawianemu najczęściej jako obnażony młodzieniec, którego przeszywają strzały, czczonemu w liturgii 20 stycznia⁸⁹ – oraz Stanisławowi, biskupowi krakowskiemu i męczennikowi, zabitemu z rozkazu króla Bolesława II Szczodrego (Śmiałego) w 1079 r. podczas sprawowania Mszy świętej, czczonemu w Polsce osobnym świętem 8 maja⁹⁰; ołtarz ten miał także fundacje na odprawianie przy nim mszy⁹¹. Wskazuje to na istniejący w parafii szadkowskiej kult tych świętych.

Drugi z nich poświęcony był dwojgu świętym z pierwszych wieków chrześcijaństwa: św. Walentemu – męczennikowi rzymskiemu, czczonemu w liturgii 14 lutego⁹² – oraz św. Urszuli – czczonej wraz z dziesięcioma Towarzyszkami w liturgii 21 października⁹³ – w którym był obraz (czy raczej dwa obrazy?) tych świętych. Mają oni tylko to wspólne, że są męczennikami pierwszych wieków chrześcijaństwa otoczonymi licznymi legendami, bardzo popularnymi w średniowieczu i na początku czasów nowożytnych. Ołtarzem tym opiekował się cech krawiecki, który oprócz zapewniania świec do tego ołtarza zamawiał jedną mszę na kwartał przy nim odprawianą⁹⁴.

Na pewien kult w Szadku św. Filipa Neri (1515–1595), założyciela zgromadzenia filipinów, kanonizowanego w 1622 r., otaczanego w Polsce dość żywą czcią, którą podtrzymywali polscy filipini⁹⁵, wskazywał jego obraz z jednym wotum srebrnym⁹⁶.

Z zachowanych zabytkowych obrazów i figur świętych kościoła parafialnego w Szadku można wnioskować, że w świadomość religijną parafian w drugiej połowie XVIII w. wpisywali się także inni, poza już wymienionymi, święci, których obrazy nie zostały odnotowane w aktach wizytacyjnych, jako że notowano tylko obrazy ołtarzowe (i to zazwyczaj tylko te umieszczone w centrum, z pominięciem pozostałych) lub bardziej cenne w oczach wizytatorów z powodu wiszących na nich lub przy nich wot ze szlachetnych metali. Patrząc na takie obrazy lub rzeźby, parafianie szadkowscy mogli być inspirowani do zwracania się w modlitwach do Boga za pośrednictwem także następujących świętych: św. Wojciecha, św. Marii Magdaleny, św. Jana Ewangelisty, św. Mikołaja, św. Piotra i Pawła, św. Katarzyny i św. Agnieszki, św. Szczepana, św. Jana Nepomucena (rzeźba)⁹⁷.

⁸⁹ Zob. H. Fros, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 5, Kraków 2004, kol. 211–212.

⁹⁰ Tamże, kol. 295–297.

⁹¹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 132–133.

⁹² Zob. H. Fros, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 6, Kraków 2007, kol. 16.

⁹³ Tamże, t. 5, Kraków 2004, kol. 623–625.

⁹⁴ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 134–135.

⁹⁵ H. Fros, F. Sowa, *Księga imion i świętych*, t. 2, Kraków 1997, kol. 311–312.

⁹⁶ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 127.

⁹⁷ *Katalog zabytków sztuki w Polsce...*, s. 310–311.

Nie można natomiast wnioskować o popularności poszczególnych świętych na podstawie częstotliwości nadawania ich imion dzieciom na chrzcie, jako że wówczas, jak wspomniano wyżej, dziecko niejako automatycznie przynosiło ze sobą swoje imię, tzn. że nadawano mu imię świętego, który w kalendarzu kościelnym był najbliższy dacie narodzenia dziecka.

NABOŻEŃSTWA SPECJALNE

W drugiej połowie XVIII w. chociaż były już znane, to jednak jeszcze nierozpowszechnione takie nabożeństwa, jak: nabożeństwo majowe i czerwcowe, czterdziestogodzinne nabożeństwo, Gorzkie żale i Droga krzyżowa, adoracje eucharystyczne, różne formy czci Serca Jezusowego. Upowszechniły się one dopiero w drugiej połowie XIX i na początku XX w. odgrywały już bardzo ważną rolę w przeżyciu religijnym parafian⁹⁸. Jednak nabożeństwo czterdziestogodzinne (raz w roku) w parafii szadkowskiej musiało być odprawiane już w końcu XVIII w. na podstawie rozporządzenia arcybiskupa gnieźnieńskiego Michała Jerzego Poniatowskiego (1785–1794), który ponadto wprowadził obowiązek organizowania regularnych misji dla ludu⁹⁹.

W okresie Adwentu odprawiano wcześniej rano (o brzasku dnia) msze zwane roratami¹⁰⁰, które miały z tego powodu swoisty urok i były bardzo popularne.

Wizytatorzy nie zauważyli, żeby do Szadku docierały modne w końcu XVIII w. zwyczaje kół libertyńskich traktujących nabożeństwa i kościoły wręcz jako miejsca schadzek. Nie brakowało jednak tzw. atrakcyjnych obrzędów cieszących się sporym zainteresowaniem. Należały do nich przedstawienia jasełkowe, procesje biczowników (zwanych też kapnikami – od kap, którymi się odziewali na ten obrzęd), posypanie popiołem w Środę Popielcową, groby Pańskie, obrzędy rezurekcyjne, procesje w uroczystość Bożego Ciała itp.¹⁰¹

Ważnymi obchodami w roku liturgicznym były tzw. suche dni (dni kwartalne), czyli trzy dni (środa, piątek i sobota) obchodzone w Kościele co kwartał, na początku czterech pór roku: wiosny, lata, jesieni i zimy jako dni modlitwy przebłagalnej, dziękczynnej i błagalnej (głównie o urodzaj i błogosławieństwo Boże w pracy, połączone z postem ścisłym). Głównym obrzędem była msza odprawiana według specjalnego formularza. W Polsce upowszechnił się zwyczaj urządzania

⁹⁸ D. Olszewski, *Polska kultura religijna. Na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1996, s. 161.

⁹⁹ M. Aleksandrowicz, *Gnieźnieńska archidiecezja. I. Dzieje. 4. Działalność wybitniejszych arcybiskupów*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1177.

¹⁰⁰ S. Zabraniak, *Stan duchowieństwa a religijność w archidiaconatach...*, s. 233.

¹⁰¹ Por. Z. Kuchowicz, *Obyczaje i postacie Polski szlacheckiej XVI–XVIII wieku*, Warszawa 1993, s. 238–239; B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1975, s. 206–208.

w dni kwartalne zebrań bractw i cechów oraz odprawiania mszy za ich zmarłych członków¹⁰². Z tymi obchodami związane są dwa ołtarze kościoła parafialnego w Szadku. Przy ołtarzu św. Antoniego cech sukienników, który opiekował się tym ołtarzem, zamawiał msze na suche dni kwartalne. To samo czynił cech szewców przy swoim ołtarzu Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny¹⁰³.

W pobliżu wiosennych dni kwartalnych przypadały tzw. dni krzyżowe – poniedziałek, wtorek i środa przed uroczystością Wniebowstąpienia Pańskiego oraz święto Marka Ewangelisty (25 kwietnia), obchodzone jako dni modlitwy błagalnej o urodzaj i zachowanie od klęsk żywiołowych, najczęściej połączone z postem. Centralnym punktem dni krzyżowych była procesja z kościoła parafialnego ze śpiewem, m.in. Litanii do Wszystkich Świętych, do pozostałych miejscowych kościołów, kaplic i krzyży przydrożnych, gdzie zatrzymywano się na modlitwy i poświęcenie okolicznych pól¹⁰⁴. W Szadku musiały one być obchodzone na podstawie ogólnych przepisów liturgicznych.

ZWYCZAJE I OBRZĘDY NIEAKCEPTOWANE PRZEZ KOŚCIÓŁ

W okresie oświecenia krytyce poddawano m.in. religijność i obrzędowość ludową, która zakorzeniła się już mocno w poprzednich wiekach w tradycji Kościoła w Polsce. Nawet biskupi zalecali eliminowanie z zachowań religijnych wiernych tego wszystkiego, co religię ich zdaniem ośmieszało. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w aktach wizytacji parafii z 1779 r.

Popularne w XVIII w. procesje biczowników, mające charakter pokutny, połączone z kilkakrotnym, dotkliwym biczowaniem się pokutników po odsłoniętym ciele, organizowane były w Wielkim Tygodniu i niekiedy w innych terminach¹⁰⁵. Władze kościelne widziały w tym wynaturzenie i zabraniały drastycznych publicznych biczowań się. W 1779 r. proboszczowi szadkowskiemu zalecano: *Biczowania publicznego na pasyach z obnażaniem ciała aby więcej nie było. Pasya jednak śpiewana bydź [tak] może z pieśniami o Męce Pańskiej*¹⁰⁶.

Z drugiej strony zastrzeżenia władz kościelnych budziły stypy pogrzebowe, tzw. Boże obiady, na których dochodziło nieraz do pijatyk i kłótni. Walka z pijaństwem na stypach nie należała do łatwych, skoro w większości kazań z XVII

¹⁰² W. Schenk, *Dni kwartalne*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1363.

¹⁰³ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 138.

¹⁰⁴ W. Schenk, *Dni krzyżowe*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1362–1363.

¹⁰⁵ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka...*, s. 206–207.

¹⁰⁶ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 179. Chodzi o pasje jako nabożeństwa paraliturgiczne powstałe z chorałowego, a później wielogłosowego śpiewania w Wielki Piątek, wziętych z Ewangelii opisów Męki Pańskiej; w uproszczonej formie zastępowano je śpiewem polskich pieśni pasyjnych. Dały one początek nabożeństwu Gorzkich żali.

i XVIII w. ciągle do niej się wraca. Moda na tłumne, wystawne żegnanie zmarłych utrzymywała się prawie do końca XVIII w.¹⁰⁷ Przed bywaniem na takich stypach przestrzegał wizytator proboszcza szadkowskiego w 1779 r.¹⁰⁸

W aktach wizytacyjnych nie znajdujemy natomiast żadnej wzmianki o tzw. wypominkach (*przypominkach*), czyli modlitwach za wymienianych imiennie zmarłych, które w drugiej połowie XVIII w. w Sieradzkim były już praktykowane¹⁰⁹, a potem bardzo się rozpowszechniły.

Z drugim dniem świąt Bożego Narodzenia związany był od dawna zwyczaj rzucania owsem podczas nabożeństwa. Wywodził się on z czasów przedchrześcijańskich i symbolizował składanie życzeń pomyślnych urodzajów, co wiązało się z obsypywaniem się owsem. W obrzędowości ludowej zostało to związane z ukamienowaniem św. Szczepana, którego uroczystość przypada w tym dniu. Na pamiątkę tego wydarzenia obsypywano księdza owsem (zgodnie z porzekadłem ludowym: *W dzień świętego Szczepana rzucają owsem w kapłana*), a także siebie nawzajem¹¹⁰. Zapewne ze względu na powstający przy tym rozgardiasz w kościele wizytatorzy parafii nakazywali proboszczom, aby w dniu św. Szczepana zabraniali rzucać na siebie owsem. W 1779 r. wizytator zalecał proboszczowi szadkowskiemu: *Aby przy święceniu owsa w dzień św. Szczepana pocisk[ać] tymże owsem na siebie zakazał*¹¹¹. Zakaz ten powtarzany jest także w aktach wizytacji innych parafii tego okresu. Mimo wielokrotnie powtarzanych zakazów zwyczaj ten był kontynuowany. W niektórych parafiach pozostał do dziś.

W drugi dzień Wielkanocy powszechnie odbywał się dyngus, który polegał na wzajemnym oblewaniu się wodą, czasami przybierający zupełnie dziki charakter, bowiem schwyte osoby wrzucano do stawów lub pławiono w korytach do pojenia bydła lub koni. Władze kościelne z niezadowolaniem patrzyły na ów zwyczaj, wywodzący się prawdopodobnie z czasów przedchrześcijańskich. Dlatego wizytatorzy kościelni polecali proboszczom, aby nie pozwalali na takie praktyki¹¹². W 1979 r. wizytator zalecał proboszczowi w Szadku: *Lania się wodą alias dyngusy podczas Świąt Wielkanocnych aby ustały*¹¹³.

Wyraźny sprzeciw władz kościelnych odnosił się do zwyczaju tzw. sobótki wywodzącego się z przedchrześcijańskich obchodów związanych z przesileniem dnia i nocy na granicy wiosny i lata, powszechnie obchodzonego w wigilię dnia św. Jana Chrzciciela, a więc wieczorem 23 czerwca. Polegały one na rozpalaniu wielkich ognisk, przy których młodzież organizowała różne zabawy, nieraz o cha-

¹⁰⁷ Por. Z. Kuchowicz, *Obyczaje i postacie Polski szlacheckiej XVI–XVIII wieku...*, s. 254; B. Baranowski, *Kultura ludowa XVII i XVIII w. ...*, s. 339, 344.

¹⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 179.

¹⁰⁹ B. Baranowski, *Kultura ludowa XVII i XVIII w. ...*, s. 346.

¹¹⁰ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka...*, s. 193.

¹¹¹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 179.

¹¹² B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka...*, s. 200.

¹¹³ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 179.

rakterze seksualnym. Dezaprobata władz kościelnych wobec obyczajów związanych z sobótkami i podjęta już w pierwszej połowie XVII w. akcja zmierzająca do ich wyeliminowania miała rzekomo doprowadzić w połowie XVIII w. do prawie zupełnego wyplenienia ich w miasteczkach¹¹⁴. Ciągłe powtarzanie tego zakazu w aktach wizytacji kanonicznych z XVIII w. w Szadku sugeruje, że zwyczaj ten tutaj (może tylko w wioskach należących do parafii) nie został do końca wyrugowany, skoro wizytator przestrzegał: *W wigilię św. Jana Chrzciciela ogniów zabobonnych sobótka zwanych aby nie zapalano*¹¹⁵.

W Szadku, podobnie jak w życiu każdego małego miasta, dużą rolę odgrywał dzień Wszystkich Świętych oraz Dzień Zaduszny. W obrzędach z nimi związanych występowały zarówno dawne elementy z czasów pogańskich, jak i wierzeń chrześcijańskich. Dla władz duchownych nie do przyjęcia były tzw. obiaty, czyli wystawianie pożywienia dla zmarłych odwiedzających domy, a również na grobach. Władze kościelne czyniły starania, aby obrzędy dnia Wszystkich Świętych i Dnia Zadusznego oczyścić ze zwyczajów niezgodnych z wiarą chrześcijańską, ale szło to bardzo opornie¹¹⁶.

Wizytator stwierdził, że na terenie parafii krzyże przy drogach publicznych nie są uszkodzone *y żaden zabobonny nie pokryty hustami*¹¹⁷.

Nie wiadomo, jakie znaczenie miała umieszczona przy obrazie Matki Bożej Różańcowej srebrna karawaka¹¹⁸, krzyż o dwu belkach poprzecznych (górną krótszą), z wyciśniętymi na nim 7 krzyżykami i 18 początkowymi literami psalmów i wezwań ku czci krzyża. Można przypuszczać, że było to swoiste wotum, bowiem takie karawaki ze szlachetnych metali noszone były dość powszechnie od XVII w. jako zabezpieczenie przed zarazą (dlatego często nazywany był krzyżem cholerycznym), czarami oraz innymi nieszczęściami¹¹⁹.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Akta Konsystorza Generalnego Gnieźnieńskiego, sygn. A. Cons. E24b, k. 85–90.

Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta arcybiskupów gnieźnieńskich, Wizytacje, 1759–1760, sygn. AAG Wiz. 41, s. 34–40.

¹¹⁴ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka...*, s. 201–202.

¹¹⁵ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 179.

¹¹⁶ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka...*, s. 203.

¹¹⁷ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 145. Nie udało się ustalić, co wizytator rozumiał przez owe zabobonne chusty, ponieważ w opracowaniach zwyczaj taki nie jest wspomniany.

¹¹⁸ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 127.

¹¹⁹ J. Kopeć, *Karawaka*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 779.

- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta arcybiskupów gnieźnieńskich, Wizytacje, 1761–1763, sygn. AAG Wiz. 59, s. 500–547.
- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta arcybiskupów gnieźnieńskich, Wizytacje, 1779, sygn. AAG Wiz. 72, s. 122–179, 490–497.
- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta arcybiskupów gnieźnieńskich, Wizytacje, 1788, sygn. AAG Wiz. 81, s. 168–193.
- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Parafia Szadek, Metryki Urodzonych 1734–1757, sygn. KMp. Szadek 3.

Opracowania

- Aleksandrowicz M., *Gnieźnieńska archidiecezja. I. Dzieje. 4. Działalność wybitniejszych arcybiskupów*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1177.
- Baranowski B., *Kultura ludowa XVII i XVIII w. na ziemiach Polski Środkowej*, Łódź 1971.
- Baranowski B., *Życie codzienne małego miasteczka w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1975.
- Bazielich A., *Czternastu Wspomożycieli*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 925–926.
- „Catalogus [...] dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis”, 1877, s. 55–57.
- Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 1957.
- Fros H., Sowa F., *Księga imion i świętych*, t. 1–6, Kraków 1997–2007.
- Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 2, cz. 1, Poznań–Warszawa 1979.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 2, tekst, Warszawa 1954, s. 310–311 (Szadek).
- Konieczny M., *Męka Pańska. V. Bractwa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 721.
- Kopeć J., *Karawaka*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 779.
- Kracik J., *Przykazania kościelne w nowym polskim stroju*, „Znak”, 56 (2004), nr 1 (584), s. 5–11.
- Królewski J., *Ołtarz główny i obraz „Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny” w kościele szadkowskim w świetle prac konserwatorskich*, „Biuletyn Szadkowski” 2010, t. 10, s. 131–139.
- Kuchowicz Z., *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII w.*, Łódź 1975.
- Olszewski D., *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1996.
- Parczewski A. J., *Monografia Szadku*, Warszawa 1870.
- Różalska E., *Manierizm w Szadku – ołtarz św. Anny z kościoła parafialnego w Szadku*, „Biuletyn Szadkowski” 2002, t. 2, s. 65–71.
- Różański M., *Duchowieństwo parafialne archidiaconatu uniejowskiego w XVIII wieku*, Łódź 2011.
- Schenk W., *Dni krzyżowe*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1362–1363.
- Schenk W., *Dni kwartalne*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 1363.
- Ślusarska M., *Oświeceniowe modele biskupa, plebana i parafii. Kontynuacja czy zmiana tradycji?*, [w:] *Dwór, plebania, rodzina chłopska. Szkice z dziejów wsi polskiej XVII i XVIII wieku*, red. M. Ślusarska, Warszawa 1998, s. 37–53.
- Wegner H., *Bolesna Matka Boża. II. W ikonografii*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 757–760.

- Wojtkowski J., *Bolesna Matka Boża. I. Kult*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 754–757.
- Zabraniak S., *Stan duchowieństwa a religijność w archidiakonatach: kaliskim, uniejowskim i wieluńskim (1660–1763)*, Rzeszów 2012.
- Zarosa E., *Pocieszenia Matka Boża*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 15, Lublin 2011, kol. 909–910.

[Wpłynęło: marzec; poprawiono: czerwiec 2016 r.]

RELIGIOUS AND MORAL STATE OF THE ROMAN-CATHOLIC PARISH IN SZADEK IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

Summary

The religious and moral state of persons belonging to the Roman-catholic parish in Szadek in the second half of the 18th century was largely defined by their sacramental life. The sacraments that the parishioners received regularly were Baptism, Penance, Eucharist (mainly at Easter), Matrimony and Anointing of the Sick; only some of them received Confirmation, and only three Szadek parishioners received Holy Orders in the 18th century. The worship of God with the participation of the parishioners was mainly practiced on Sundays and Church holidays. Before 1775, the liturgical calendar of Gniezno Archdiocese, to which Szadek parish belonged, contained 40 holidays. The parishioners worshipped The Holy Trinity, the God's Son Jesus Christ and the Holy Spirit. The cult of the Blessed Virgin Mary was also very popular, which was demonstrated by celebration of holidays and worship of altars and paintings dedicated to the Mother of God. The Saints who enjoyed special veneration were those who had special celebration days in the liturgical calendar, and altars or paintings in the parish church. Also, numerous special services were held, such as a 40-hour service or prayers for good harvest and delivering from natural disasters. There were some popular practices that were not accepted and fought by the Church, such as public flagellations or leaving food for the dead.

Keywords: Szadek parish, religious life, 18th century.